

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

بررسی سوزن دوزی پرده‌های خراسان جنوبی از منظر مردم‌نگاری

(نمونه موردی شهرستان قائن و زیر کوه)

مریم اسدی فدافن^۱

سحر چنگیز^۲

چکیده

صنایع و هنرهای سنتی و دستی تجلی بر گرفته، از علاقه، سلیقه، ذوق فرهنگ مردم قوم و دیار منطقه آنان است و نشان‌دهنده توجهشان به اطراف، دنیای هزار رنگ محیط زیستشان می‌باشد، با استفاده از سوزن دوزی‌ها گاهی ناراحتی و سرخوردگی روزگار و گاهی سرخوشی‌های حال و گذشته خود را با هنرهای دستی‌شان برای بیننده به نمایش می‌گذارند. هنر سوزن دوزی روی پارچه نیز از این هنرها جدا نیست. سوزن دوزی هنر نقش‌آفرینی با سوزن است. در این میان هنرمند سوزن دوز خراسانی با عشق زیاد و علاقه خاص خود و با حوصله فراوان طرح‌های هندسی و طبیعت‌گرایانه و خیال‌پرور خود را با وسایلی مثل سوزن، نخ و پارچه که در اختیار دارد، بر روی پارچه طرح ذهنی خود را با احساس خاص خود وجود می‌آورد. حاصل هنر زنان سوزن دوز این مناطق در قالب پرده، جالباسی، رویه لحاف، روبالشتی، روتختی، بقچه یا ساروق، جانماز، سجاده و کیسه پول یا کیسه نگهداری زعفران، کیسه کشک، جلد قرآن و بسیاری از وسایل زندگانی بوده است و زیبایی آنان را نیز چندبرابر می‌کند.

هدف این پژوهش، بررسی مردم‌نگاری روی سوزن‌دوزی‌های این منطقه، سرشار از ارزش‌های فرهنگی است، با استفاده از این رویکرد می‌توان به شناخت و دسته‌بندی طرح‌های تزیینی سوزن‌دوزی‌های عصر معاصر، در ناحیه مورد پژوهش دست یابیم. به همین جهت این پژوهش به این پرسش پاسخ می‌دهد که سوزن‌دوزی پرده‌های مناطق قائن و زیر کوه بر اساس نقش به چند دسته تقسیم می‌شوند؟ سوزن‌دوزی پرده‌های منطقه قائن و زیر کوه از منظر مردم‌نگاری هنر چگونه قابل تحلیل و بررسی است؟

^۱ کارشناسی ارشد هنر اسلامی، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران.

^۲ استادیار گروه هنر، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران (نویسنده مسئول).

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

اهداف اصلی پژوهش

- ۱- تأثیر عوامل محیطی و اجتماعی بر بافته‌های سوزن دوزی شهرستان قائن وزیر کوه.
- ۲- بررسی دسته‌بندی شکلی و موضوعی بافته‌های نقش دوزی پرده‌های منطقه زیر کوه و قائن (بررسی رودوزی یا نقش دوزی پرده‌های خراسان جنوبی از منظر مردم‌نگاری هنر مطالعه موردی ۱۹ نفر از زنان شهرستان قائن و زیر کوه).

سؤالات اصلی تحقیق

- مهم‌ترین سؤالاتی که در زمینه این پژوهش می‌توان مطرح کرد بدین صورت است
- ۱- نقش دوزی پرده‌های مناطق قائن و زیر کوه بر اساس نقش به چند دسته تقسیم می‌شوند؟
 - ۲- آیا عوامل محیطی و اجتماعی بر دست بافته‌های سوزن دوزی زنان خراسان جنوبی تأثیری داشته است؟
 - ۳- نقوش و عناصر تصویری پرده نقش دوزی ناحیه پژوهش از منظر مردم‌نگاری فرهنگی بیان‌کننده چیست؟

واژگان کلیدی

سوزن‌دوزی، پرده‌های خراسان جنوبی، مردم‌نگاری.

مقدمه

صنایع‌دستی ایران، جلوه‌ای بی‌مثال و زیبا از هنر، فرهنگ و تمدن کهن این سرزمین است که در زندگی مردم در طول سال‌ها زنده پویا بوده و در تمامی زوایای زندگی آنها رخنه کرده است و درعین حال محل بروز باورها و خرده‌فرهنگ‌ها و اندیشه‌های خلاق مردم و اقوام مختلف است. یکی از دلایل ماندگاری و ادامه حیات صنایع‌دستی در دوره‌های مختلف تاریخ کاربردی بودن است، سوزن‌دوزی‌ها و رودوزی‌های ایرانی بخشی از آن به حساب می‌آید (خاموشی، ۱۳۸: ۵۰). سوزن‌دوزی سنتی ایران یکی از روش‌های تزئین جامه و بسیاری از منسوجات است که به‌نوعی در زندگی بشر کاربرد دارد و از تاریخی کهن برخوردار است. این هنر معمولاً به دست زنان و دختران انجام‌گرفته و جزء هنرهای زنانه محسوب می‌شود. هنر مورد مطالعه در دسته هنرهای عامه قرار می‌گیرد و محصول خلاقیت افرادی است که بر مبنای سنت و ویژگی‌ها و خواسته‌های جامعه به تولید آن می‌پردازند. ارزش

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

فرهنگ عامه به صورت کلامی و از راه تقلید یا سایر روش‌ها منتقل می‌شود و اشکال تجلی آن شامل: زبان، ادبیات، صنایع دستی، موسیقی، رقص، اساطیر و افسانه و سایر هنرهاست.

فرهنگ عامه در جلوه‌های گوناگون خود، بخشی از میراث فرهنگی بشر را تشکیل می‌دهد و در حقیقت موزه‌ای زنده از تمدن را به وجود می‌آورد هنر مردمی، یعنی هنر متکی به جهان بینی عموم مردم، از زندگی مردم جدا نیست، بلکه بافته شده در متن اصلی زندگی آنان است (عنصری، ۱۳۸۱: ۵۲).

پژوهش پیش رو یعنی پرده‌های سوزن‌دوزی شده که به نقش دوزی‌های سنتی معروف هستند در دسته هنرهای سنتی مردمی قرار می‌گیرند. سوزن‌دوزی و نقش دوزی از معروف‌ترین و درعین حال شاخص‌ترین هنرهای متداول در میان زنان ایرانی به خصوص زنان خراسانی است با اینکه شهرت فراوانی دارد اما در بیشتر پژوهش‌های انجام شده در این عرصه، کمتر به ساختار صوری حاکم بر نقوش آن پرداخته شده و به عنوان میراث فرهنگی هنر کهن و ارزشمند صنایع دستی در سرزمین ایران (خراسان جنوبی) مطرح می‌باشد. یکی از باارزش‌ترین این صنایع دستی هنر سوزن دوزی روی پارچه است که در شرق ایران و شمال شرقی استان خراسان جنوبی، در حوزه شهرستان‌های قائن و زیر کوه و بیشتر در روستاهای این شهرستان‌ها رواج دارد. همان‌طور که گفته شد مواد اولیه مورد نیاز آن را نخ ابریشم رنگین، نخ کاموا یا مفتولی (دمسه) و پارچه متقال، دبیت، قمیس ساده تشکیل می‌دهد. به‌طور کلی نقوش بکار رفته در این سوزن دوزی‌ها بر اساس ذهنیات، تجسم هنرمند گیاهان، درخت، حیوانات اشکال به طرح ساده است. این پژوهش بر اساس نقش دوزی منطقه قائن و زیر کوه بررسی صورت می‌گیرد.

هدف این پژوهش، توصیف و نمایش هرچه بهتر عناصر تصویری و ترکیب‌بندی، در هنر سوزن دوزی شهرستان‌های (قائن وزیر کوه) و ارتباط بین ساختار نقوش آن تدوین می‌شود چون طبیعت بین ساختار نقش‌های این رودوزی‌ها نقش مهمی را دارد؛ از این رو سؤالاتی در این مورد در ذهن مطرح می‌شود و کوشیده شده است به این سؤالات در این پژوهش پاسخ داده شود که آیا نقوش کار شده با عنصر طبیعت و نقش‌مایه‌های فرهنگی ارتباطی دارد یا خیر، بعد آن به بررسی مردم‌نگاری فرهنگی، عناصر گیاهی و حیوانی و نقش گل و طبیعت، پیکره‌های انسانی، سوزن دوزی‌های روی پرده‌ها می‌پردازد؛ بنابراین از منظر مردم‌نگاری خراسان جنوبی در شهرستان قائن و زیر کوه به بررسی طرح، نقش، بافت و پیشینه این هنر از گذشته تا به امروز می‌پردازیم. همچنین پیشنهادهایی برای رونق گرفتن این هنر در نزد مردم این دیار خواهیم داشت.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

باتوجه به بررسی‌های انجام شده در قسمت پیشینه، پژوهشی مشابه در این زمینه بخصوص در مورد شهرستان‌های قائن و زیر کوه که مورد پژوهش است دیده نشد و همچنین به‌صورت جداگانه و مجزا، تأثیر الهام‌بخش طبیعت بر طراحی این نقش‌ها مورد بررسی قرار نگرفته است، بنابراین در این پژوهش سعی شده تا تأثیر طبیعت بر سوزن‌دوزی مورد توجه نگارنده قرار گیرد. البته در این زمینه دوخت و سوزن‌دوزی‌های دیگر مناطق مطالعاتی انجام شده است. امیر نظری، مهرانوش شفیعی (۱۳۹۲) طی مقاله‌ای با عنوان مطالعه تطبیقی نقوش سفالینه‌های کلپورگان با نگرشی انسان‌شناسانه به بررسی و مطالعه انسان‌شناسی سوزن‌دوزی‌ها و سفال‌های منطقه سراوان که بسیار تأثیرپذیری از ارزش‌های فرهنگی منطقه کلپورگان سراوان دارد پرداخته‌اند. شیدا غلامی (۱۳۹۲) در کتاب آموزش سوزن‌دوزی‌های سنتی به آموزش سوزن‌دوزی که به‌وسیله منجوق، ملیله، مروارید، پولک بر روی پارچه دوخته می‌شد پرداخته است (یاوری، ۱۳۹۱: ۱۳). زهرا خاموشی (۱۳۸۷) در فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی (شماره نهم) در مقاله چاپ شده با موضوع تحول کاربرد تزیین در سوزن‌دوزی بلوچ و ترکمن به شیوه سنتی، به بررسی تحولات و تغییرات ایجاد شده در کاربرد و کارکردهای فرهنگی و اجتماعی متفاوت بین محصولات این دو قوم پرداخته است.

روش پژوهش حاضر به شیوه مردم‌نگاری انجام می‌گیرد و از نظر هدف، تحقیقی بنیادین و از نظر روش تحقیقی توصیفی تحلیلی می‌باشد. ابزارگردآوری شده در این پژوهش از روش توصیف و تحلیل و عکاسی و مصاحبه با هنرمندان سوزن‌دوز، انجام گرفته شده است. سپس با استفاده از دیدگاه مورفی و فورگ به این روش پرداخته شده است. مورفی از پژوهشگران حوزه مردم‌نگاری هنر معتقد است: «که شیء باید باتوجه به فرهنگ و جامعه پدیدآورنده‌اش معنا شود و مورد تحلیل قرار گیرد» (مورفی، ۱۳۸۵، ۱۷)؛ بنابراین از لحاظ مردم‌شناسی فرهنگی، تحلیل اشیای هنری باید باتوجه به ملاک‌های هر فرهنگ به‌صورت جداگانه و مخصوص به همان فرهنگ صورت گیرد. طبق این گفته مردم‌شناسی می‌تواند شناختی دقیق از محصولات و آداب فرهنگی بومی هنری هر منطقه فراهم آورد. لذا از منظر مردم‌نگاری تجزیه و تحلیل هر اثر هنری مرتبط با هر فرهنگ بستگی به ملاک‌های همان فرهنگ دارد و باید با توجه به ملاک‌های فرهنگی هر منطقه مورد بررسی قرار گیرد. بنابر این مردم‌نگاری شناختی عمیق و دقیق از آثار و محصولات هر قوم و مناطق بومی ایران را فراهم می‌سازد. در پژوهش انجام شده توسط نگارنده، زیبایی و تنوع نقوش که با استفاده از محیط اطراف خود و طبیعت صورت گرفته باعث شده تا تأثیرپذیری نقش‌های سوزن‌دوزی شده بر پارچه‌ها از صور طبیعی بررسی شود.

در تحلیل نقوش و مفهوم موتیف‌ها یا بن‌مایه‌های سوزن‌دوزی از نظر زنان بافنده هنرمندبررسی و دسته‌بندی صورت می‌گیرد و بعد از آن با قراردادن در جداول مربوطه نام موتیف‌ها یا نقش‌مایه‌های سنتی معنی و مفهوم آنها مورد مطالعه و بررسی قرار خواهد گرفت. در نهایت نگارنده در این پژوهش سعی داشته که بر اساس اطلاعات جمع‌آوری شده داده‌ها با استفاده از مطالعه میدانی به طور مستقیم با بافندگان به تجزیه و تحلیل مفهوم نقوش و موتیف‌های اصیل بافته شده زنان هنرمند خانه‌دار که در حال ازبین‌رفتن و منسوخ شدن بوده پرداخته شود، در این پژوهش اطلاعات جمع‌آوری شده با رویکرد مردم‌نگاری به روش‌های مختلفی همانند عکاسی، مشاهده دقیق آثار زنان هنرمند به طور مستقیم گردآوری شده و مورد مطالعه قرار گرفته است و با توجه به تحقیقات کتابخانه‌ای و علمی در مورد سوزن‌دوزی‌های مختلف ایران، نگاشته شده است.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

داده‌ها و دانسته‌های مقدماتی از روستاهای اطراف شهرستان قائن و زیر کوه که مورد مطالعه در این پژوهش بوده مانند (کره، بار از، گزنو، کلاته سعید، نیگ ...) توسط نگارنده در اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۰ جمع‌آوری شده معلومات و یافته‌های مربوط به نحوه بافت، تولید، سوزن‌دوزی و ابزار و مواد مورد نیاز در باره سوزن دوزی منطقه را به روش توصیفی که به طور مستقیم در منازل روستاییان دیده شده و مفروضات، اطلاعات مربوط به سوزن‌دوزی موتیف‌ها و نقش‌ها، اشعار و ابزار مورد نیاز و سوزن‌دوزی منطقه را به روش مشاهده، توصیف از زبان هنرمند که در منزل روستاییان بوده جمع‌آوری و از طریق عکاسی و گاه مصاحبه تلفنی به علت شرایط کرونایی، به سبک آن‌ها پرداخته و در جریان این بازدیدها مصاحبه و گفت‌وگوهای لازم با هنرمندان نقش‌بافته‌ها انجام پذیرفت و از آن درخواست گردید که به سؤال‌هایی مثل نحوه تولید و علت پدیدآوردن نقوش و یا مفهوم طرح‌ها از منظر بافندگان و... پاسخ دهند. حوزه مورد مطالعه شهرستان های زیر کوه و قائن در استان خراسان جنوبی است.

نقشه شهرستان قائن (هادی نیا، سورگی، ۱۳۹۸، ۳).

هنر سوزن دوزی بیشتر در روستاهای نامبرده شده در این شهرستان ها رواج داشته و دارد. جامعه مورد مطالعه شامل شهرستان‌های قائن و زیر کوه و روستاهای اطراف آن می‌باشد. آثار بر اساس ۱۹ نفر از زنان روستاهای قائن و زیر کوه که هنر سوزن‌دوزی و نقش بر پارچه را انجام می‌دهند تحلیل می‌شود. در دسترس نبودن پژوهش‌های منسجم و مورد مطالعه نگرفتن بر روی نقوش سوزن‌دوزی‌های منطقه، دلیل انتخاب سوزن دوزی‌ها برای انجام پژوهش توسط نگارنده بوده است و شامل تمام آثاری است: که نگارنده، توانسته بر اساس ماهیت روش که توصیفی بوده، بعد از عکاسی بافته‌ها و محصولات هنرمندان سوزن دوز، اطلاعاتی مقدماتی را از جمع‌آوری تعداد اثر به دست آورده و ۴۸ تیکه به دسته‌بندی و تقسیم موضوعی و شکلی دست یافته‌های هنرمند بپردازد. در بحث اسامی شکل‌ها و تصاویر منابع کتابخانه‌ای وجود نداشته بنابراین از بافندگان نقش‌ها در مورد اسامی محلی نقوش و مفهوم و چگونگی نحوه بافت اطلاعاتی جمع‌آوری و سپس این اسامی و مفهوم به گویش و فرهنگ محلی منطقه مورد پژوهش ثبت گردیده است.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

تاریخچه سوزن دوزی

زمان پیدایش و رواج آن به طور کامل مشخص نیست. اما می‌توان گفت سوزن‌دوزی با طبیعت رابطه‌ای نزدیک و تنگاتنگ دارد، پس می‌توان سوزن‌دوزی را در سرشت طبیعت یافت. سال‌های اولیه به علت نداشتن امکانات نمونه سوزن‌دوزی را در دسترس نیست، اما باید گفت: این موضوع دلیل بر نبودن سوزن‌دوزی در آن زمان نمی‌باشد. هشت هزار سال پیش در دریای خزر در یکی از غارها به نام کربند که نزدیک شهر بهشهر خزر است مردمانی سکونت داشتند که از راه کاشتن غله و پرورش حیوانات اهلی (بز، گوسفند) امرارمعاش می‌کردند و زندگی خودشان را می‌گذراندند. از پشم گوسفندان پارچه تهیه و از سوزن‌های شاخک داری که به‌جامانده پارچه را دوخته و لباس تهیه می‌کردند. در همان زمان فن بافندگی در غرب فلات ایران در (چتل هیوک) که همان ترکیه امروزی، است رواج پیدا کرد و از کاوش‌ها و حفاری‌هایی که در آن منطقه صورت‌گرفته چند دست بافته یافت شد که به شکل سنگواره‌های زغال شده پیدا شده و نمونه‌ای از پارچه‌های مختلف که احتمال می‌رود جنس آنها از کتان بافته شده و شباهت زیادی به پارچه‌های پشمی دارد یافت شده است و نیز قطعات زری شده شبیه قالب‌هایی که در این منطقه تولید شده است.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

سوزن دوزی در خراسان جنوبی از جایگاه ویژه ای برخوردار است. از ویژگی‌های حائز اهمیت سوزن‌دوزی‌ها متنوع بودن نقوش آن است. گستردگی نقوش و نگارها که با تکرار متعدد و تعداد فراوان نگاره‌ها صورت می‌گیرد باعث شده است که زنان هنرمند سوزن دوز طرح جدید سنتی و تازه‌ای را خلق کند. بازتاب طبیعت و رخدادهای زندگی بشر در سوزن‌دوزی‌ها نقوش جدید و گوناگونی را به وجود آورده است این نقوش را می‌توان به چهار گروه به طور کل تقسیم کرد: گروه اول: نقوشی هستند که نقش حیوانات را بر روی آن بافته‌اند، گروه دوم: نقوشی که نقش انسان به تصویر کشیده شده است، گروه سوم: نقوشی که برگرفته از طبیعت است و گروه چهارم: نقوشی که متن، تاریخ اثر یا اشعار نوشته شده بر روی آن سوزن‌دوزی شده است این نقوش با رنگ‌های متنوع شکوه بی‌نظیری به هنر سوزن‌دوزی هر منطقه بخشیده است. پیرامون موارد ذکر شده در دو شهرستان قائنات و زیرکوه به صورت مشترک انجام می‌پذیرد. الف: اولین علت مشترک فاصله کم دو شهر هم‌جوار بودن آن‌ها با هم فاصله ۲۰۰ کیلومتری، آداب و فرهنگ و رسم و رسوم‌های دو شهرستان و روستاهای بسیار نزدیک به هم می‌باشند. ب: عامل مشترک بعدی یکسان بودن روش‌های طراحی و سوزن‌دوزی استفاده از ابزار کار مشابه مثل نخ و پارچه و... است.

نمونه‌های سوزن‌دوزی منطقه مورد پژوهش، سوزن دوزی بر روی بقچه، ساروق که گاه هم به‌عنوان رومیزی یا روکش وسایل مخصوصاً در جهیزیه عروس کاربرد داشت را زن هنرمند سوزن دوز بر روی پارچه می‌دوخت. به این سوزن‌دوزی‌ها به گویش محلی سوزنی یا ساروق گفته می‌شد. کاربرد دیگر آن در پهن کردن لب طاقچه اتاق بوده است. رنگ‌های به‌کاررفته در این سوزن‌دوزی‌ها معمولاً رنگ‌های شاد آبی، قرمز، زرد، سبز، نارنجی و... دیده می‌شود و نقوش سوزن‌دوزی از جمله گیاهان منطقه و حیوانات و گاه هم نقش انسانی بافته شده است. آثار به‌دست‌آمده و در دسترس در روستاهای: گزنو، اسلام‌آباد، این، گره، بار از، روم مشاهده شده است.

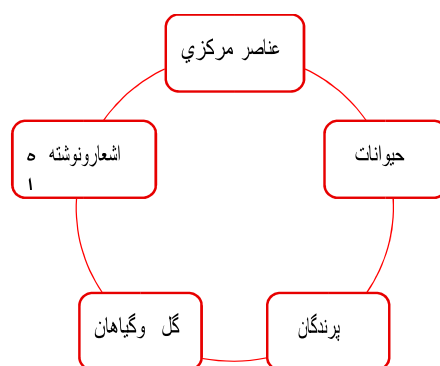
بررسی و تحلیل پرده‌های سوزن دوزی شده در منطقه قائن و زیرکوه

هنر نقش دوزی در خراسان جنوبی (شهرستان قائنات و زیرکوه) اهمیت ویژه‌ای دارد. این هنر شامل چشمه‌دوزی، آجیده‌دوزی و خامه‌دوزی، توپ‌دوزی، ساقه‌دوزی است که همیشه زنان انجام داده‌اند در بعضی روستاها مردان هنرمند طرح آن را بر پارچه نقش زدند سپس توسط زنان هنرمند دوخته شده است. از جمله این آثار پرده نماها هستند که بیشتر برای جهیزیه عروس یا در خانه‌ها مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

نقش خراساد شکوفان سر معماری ایرانی اسلامی

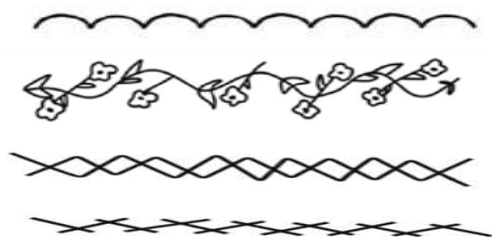
این پرده‌ها همان‌طور که گفته شد به پرده‌های جالباسی مشهور بودند که بر روی جالباسی آویز می‌شده تا علاوه بر تزئین لباس‌ها را از گردوغبار از چشم مهمان دورنگه دارند. جنبه هنری این پرده‌ها نقش‌هایی که الهام از طبیعت بوده و رنگ‌هایی که هماهنگی و هارمونی خاصی در کنار هم نشست‌اند و اشعاری که با حالتی خاص روی پرده‌ها دوخته و نوشته شده به کار زیبایی هنرمندان‌ای بخشیده است. می‌توان دریافت که این سوزن دوزی‌ها به دلیل اشعار مذهبی، فرهنگی و اخلاقی علاوه بر جنبه تزئینی کاربرد اخلاقی و فرهنگی و تعلیمی رو هم به دنبال داشته است. در پرده‌های مورد بررسی نقوش گل، گلدان، گیاه، اشعار، نوشته‌ها، حیوانات، پرندگان و گاه عروسک و انسان سوزن دوزی شده‌اند که به طور مختصر به تحلیل هر کدام در پژوهش حاضر پرداخته می‌شود (نگارنده، ۱۴۰۰)

تحلیل بصری اشکال به کاررفته در پرده نماها (نگارنده)

موتیف‌های حاشیه

در بررسی پرده‌های منطقه موردنظر، در حاشیه دو قسمت بالا و پائین پرده‌ها، نقش‌های زیگزاگ، دالبر، ضربدر و گاه دورتادور پرده با ردیف گل‌ها، نقش وسط یا میانی پرده‌ها اغلب گل و گلدان با رنگ‌های شاد سبز، نارنجی، صورتی، عنابی و قرمز خودنمایی می‌کند. در همه سوزن دوزی‌ها طرح‌ها با ریتم خاص باعث پویایی هر چه بیشتر تصاویر نقش بسته بر پرده‌ها شده است (نگارنده ۱۴۰۰).

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

عناصر مرکزی گل و گلدان

عناصر مرکزی شاخص در ۱۳ پرده نمای مورد بررسی در سه روستای این پژوهش گل و گلدان است که اکثراً از رنگ های شاد در آنها استفاده شده است. این مسأله نشان می دهد این طرح بیش از دیگر طرح ها مورد توجه بوده و همگانی شده است. بدون شک نقشی که در مرکز تصویر قرار می گیرد، از اهمیت ویژه ای برخوردار است و قرار گرفتن آن در کانون توجه می تواند به جذابیت های بصری نقش کمک نماید (نگارنده، ۱۴۰۰).

پرده، هنرمند خانم شمسی قائن مآخذ: (نگارنده)

پرده، هنرمند خانم مداح روستای باراز قائن (نگارنده)

انواع نقوش کار شده بر روی پرده های سوزن دوزی

نقوش انسانی

با وجود پیدایش اسلام، تصویر انسان و پیکره سازی به دلیل مغایرت با احکام اسلامی از روی دیوار کاخ ها حذف شد. با توجه به این اصول و احکام تصاویر و نقوش انسانی، از هنر سوزن دوزی بعد از ورود اسلام حذف یا کمتر دیده می شود. جایگزین نقوش انسانی گیاهان (اسلامی) شد. علت اصلی استفاده نکردن در اسلام شاید حکایت از روحیه شرک گریزی و مسلمانی بوده است. نقوش گیاهی و اسلیمی را جایگزین نقوش انسانی کرده تا آیین خود را حفظ کند و اثر هنری جدیدی را هم ارائه دهد. نقش انسانی فقط برای زیبایی بیشتر، وسط طرح سوزن دوزی پرده، یا به صورت انسان بر روی گیاه خوابیده که در این مطالعه حاکی از وجود مرد چوپان بوده توسط هنرمند سوزن دوزی شده و برای پر کردن فضای اطراف از گل ها استفاده شده است. شاید هم این نقش به معنی خاطره زنان سوزن دوز یا علاقه به عروسک در دوران کودکی شان باشد، به این وسیله زنان هنرمند بازی های دوران کودکی شان را بر این نگاره ها نقش زده اند. حیوانات در این نقوش نشانه از این است که هنرمند سوزن دوز، مهربانی نسبت به حیوانات را از دیرباز یادآور بوده و می خواهد به فرزندان و نسل خود عطاوت به حیوان را بیاموزد (نگارنده ۱۴۰۰).

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

نقوش گیاهی

اصلی‌ترین و مهم‌ترین نقش‌ها در سوزن دوزی نقوش گیاهان و حیوانات بوده است. گیاهان یکی از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین نقوش ایرانیان محسوب می‌شود، حتی در پارچه‌های دوره ساسانی هم گیاهان زیادی به چشم می‌خورد.

سوزن‌دوزی دوره ساسانی، مأخذ (ریاضی، ۱۳۸۲: ۳۳۹)

از موارد حائز اهمیت در نقش‌های گیاهی در پرده‌ها رنگ‌های شاد و سرزنده با نشأت از طبیعت است که محیط پیرامون طبیعت را با هماهنگی و تقارنی خاص در سوزن دوزی خود به نمایش گذاشته‌اند. نقوش گیاهی در این سوزن دوزی‌ها اکثراً از تقارن و هماهنگی خاص برخوردار بوده است یکی از ویژگی‌های مهم این است که زنان سوزن دوز این منطقه با استفاده از جذابیت بصری، نقش گل، گیاه و چندین گل‌وبوته را در کنار هم قرار داده یا در اطراف پرده‌ها با استفاده از تقارن و هماهنگی رنگ‌ها و گیاهان نقش جدیدی را می‌آفریند.

نقوش گیاهی در سوزن دوزی های روستاهای شهرستان قائن: (نگارنده)

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

نقوش حیوانی

پرندگان در سوزن دوزی پرده های شهرستان قائن و زیرکوه

نقوش حیوانی از قدیم در نقاشی، حجاری ها و گچ بری ها وجود داشته است. نقوش حیوانی از قدیمی ترین نقوش به کاررفته در هنرهای ایرانی است که علاوه بر جنبه زیبایی و تزئینی گاهی بیانگر احساسات مثل: ترس، امید، توسل به نیروی مبارزه با خطرات طبیعت و محیط خود و گاه جنبه مذهبی و افسانه‌ای داشته است (خزایی و سماواکی، ۱۳۸۱: ۸). در پرده‌های منطقه پژوهش نقوش حیوانات شاخص در سوزن دوزی‌ها بر اساس ویژگی‌های زیر منتخب شده است.

طاووس

از دیرباز پرندگان، برای هنرمندان هر قوم نیز برای بیان مقاصد هنری، گاه به شکل نقش و گاه به صورت شعر مطرح بوده‌اند. به طور مثال در منطق الطیر عطار به طاووس اشاره شده است طاووس در فرهنگ ایرانی مظهر ثنویت و طبیعت دوگانه انسان هستند (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۵۲). در سوزن دوزی‌های منطقه مورد پژوهش تعدادی طاووس در پرده‌های این منطقه دیده می‌شود که از شکل‌های متفاوت با رنگ‌های متنوع نخ‌های دمسه و اکثریت کاموا سوزن دوزی شده است. این ناهماهنگی در طرح و شکل پرنده گویای این است که هنرمند فقط زیبایی را در نظر گرفته و به تناسبات این پرنده توجهی نکرده است.

نقوش پرنده ، طاووس، مآخذ: نگارنده

ردیف	موقعیت نقش	هنرمند	نوع نخ	رنگ استفاده	محل تولید		تصویر
					شهر	روستا	
۱	پرده	سدره صغیری	کاموا	نارنجی، آبی، صورتی، پسته‌ای	قائن	نیگ	

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

خروس

در پژوهش پیش رو نقش خروس، از دید هنرمند روستایی به گفته خودش این است که نقش خروس را می‌خواستیم پویا و سرزنده با رنگ‌های طبیعی اجرا کنم مانند خروس‌های محلی روستا که صبح بانگ را سر می‌دهند و به کل روستا آمدن روزی نو را یادآور می‌شوند و به صورت اهلی در روستا و خانگی نگهداری می‌شود.

در ادبیات زرتشتی، خروس در شمار پرندگان مقدس است و این پرنده به فرشتهٔ بهمن اختصاص دارد. به اعتقاد مولانا این چهار پرنده خروس، طاووس و زاغ را نشانه و نمادی از رفتار و صفات پست انسان دانسته است از منظر مولانا این صفات زشت و پست بشری باید از بین رفته و کشته شوند تا جای خود را به صفات و درجات عالی انسانی دهند. (سروش، مثنوی معنوی، ۱۳۷).

نقوش پرنده ، خروس ، مأخذ: نگارنده

تصویر	محل تولید		رنگ استفاده	نوع نخ	هنرمند	موقع یتنقش	ردیف
	روستا	شهر					
	باراز	قائن	سبز، قرمز، سیاه	کاموا	مداح	پرد ه	۱

نقش چارپایان در سوزن‌دوزی‌های خراسان جنوبی

بز، قوچ

مظهر فراوانی و نعمت که در شاخ آن قدرتی جادویی وجود دارد، مردم ایران باستان به این امر معتقد بودند که شاخ بز کوهی به علت پیچ و خمی که دارد با هلال ماه در رابطه است و برای نزول رحمت باران بسیار مفید است. از نقش بز کوهی در ایران

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

	باراز	قائن	سبز، قرمز، سیاه	کاموا	مداح	پرده	۱
---	-------	------	-----------------------	-------	------	------	---

اشعار و نوشته‌ها بر روی سوزن‌دوزی‌های منطقه

آخرین گروه از نقوش روی پرده نماها اشعار و متون نوشته شده بر روی پرده‌ها می‌باشد، توسط زن هنرمند سوزن دوز بر روی زمینه پارچه سفید دوخته شده‌اند. ریشه این متن‌ها مذهب، آداب و رسوم، فرهنگ‌ها و گاه از حزن و شادی از لابه‌لای کلام بافته‌شان برمی‌خیزد. گاهی سال دوخت، امضای زن هنرمند در قسمتی از پرده سوزن‌دوزی خودنمایی می‌نماید. اکثر اشعار، ضمن خوش آمد گویی به مهمان، سرشار از مهر، عاطفه، خیال به مناسبت ورود مقام بزرگ مهمان است این پرده‌ها را در اتاق مهمان نصب می‌کردند.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

اشعار و نوشته‌ها بر روی سوزن‌دوزی‌های منطقه، ماخذ: نگارنده

بررسی رنگ در سوزن‌دوزی‌های منطقه مورد پژوهش

در بررسی سوزن‌دوزی‌ها رنگ‌های مورد استفاده در آنها بیشتر از رنگ‌های گرم بوده است. رنگ‌های گرم شامل: قرمز، نارنجی، زرد هستند که نارنجی گرم‌ترین رنگ، رنگ‌های گرم حسی از شادمانی، تحرک، سرور و زندگی را به بیننده القا می‌کنند، در همه سوزن‌دوزی‌های منطقه از رنگ‌های گرم استفاده شده است و بیشترین کاربرد را در سطح سوزن‌دوزی‌های منطقه دارد.

نتیجه

از آنچه در این پژوهش گفته شد چنین برمی‌آید که معانی نقش‌های روی پرده‌های سوزن‌دوزی منطقه قائنات و زیر کوه، برگرفته از فرهنگ عقاید مردم منطقه و ریشه‌های تصویری آن برگرفته از گیاهان طبیعی و بومی محلی، محیط زندگی هنرمند است. این نقش‌ها نشانگر سلیقه، ذوق، فرهنگ، آئین مذهبی، رسوم، عقاید و آرزوهای هنرمند سوزن‌دوز است. واضح است که در نقوش سوزن‌دوزی زن هنرمند از طبیعت الهام گرفته اما خود را فقط محدود طبیعت نکرده و به آفرینش جدید هنری پرداخته که ظرافت رنگ، دوخت و تنوع نقوش می‌باشد که از ذوق سلیقه و خلاقیت ذهنی هنرمند می‌باشد. تصاویر همان، گل‌ها و گیاهانی که در منطقه می‌رویند و حیوانات استفاده شده اکثراً، حیوانات اهلی که در زندگی روزمره خود پرورش می‌دهند و یا حیواناتی که برای امرامعاش از آنها استفاده می‌کنند در طراحی و دوخت نقوش سوزن‌دوزی استفاده شده است و موارد دیگر از این قبیل همه در ایجاد نقش‌های زیبا مؤثر و دخیل بوده است. این نقش‌ها وظیفه انتقال فرهنگ‌ها، اندیشه‌های زنان و دختران سوزن‌دوز هنرمند منطقه را به عهده دارند، تکرار و تداوم نقش‌ها اهمیت مردم در اعتقادات مذهبی و باورهای نسل به نسل در زندگی و طریقه امرامعاش خود (دامداری) مردمان منطقه داشته است و ارزش معنوی نقوش را چندبرابر می‌کند. همان‌طور که گفته شد نمونه‌ای از چیزی که زن هنرمند به‌عنوان هنر و زیبایی خود معرفی می‌کند می‌توان در قالب بالشت، جالباسی، کیسه پول یا زعفران، رو طاقچه‌ای، رو وسایلی، جهیزیه عروس، پرده، بقچه یا ساروق و... باظرافت، صبر و حوصله سوزن‌دوزی شده است مشاهده کرد. ویژگی‌های مهم این نقوش تقارن، نظم، تفکر مشاهده می‌شود که سرچشمه زیباشناسی هنر سوزن‌دوزی است که ارزش معنایی به نقوش داده است.

هماهنگی بین نقوش طبیعی و سایر نقوش از مهم‌ترین ویژگی زیبایی‌شناسی بین نقوش و کاربرد گسترده بین نگاره‌ها در سوزن‌دوزی است. نکته بعدی در سوزن‌دوزی این منطقه که بسیار حائز اهمیت است تفاوت بین سوزن‌دوزی‌های شهر و روستا بود. تفاوت عمده‌شان در نقوش بکار رفته بوده نقوش روستایی به طور کامل و واضح به آن پرداخته شد. نقوش شهری اکثراً بته جقه و با روش شبکه‌دوزی، چشمه‌دوزی، گراف دوزی بوده، از نخ ابریشم در طرح‌ها استفاده شده است. قابلیت‌های بصری بین این محصولات را باید مدیون تلاش بی‌وقفه زنان هنرمند منطقه در ایجاد هماهنگی در بین این محصولات دانست. دختران و زنانی که به‌خوبی ارزش این نقوش را درک کرده‌اند.

نقش خراساد شکوفان معماری ایرانی اسلامی

منابع

- اسفندیاری، صبا. (۱۳۷۰). نگرشی بر روند سوزن دوزی های ایران. تهران: صبا.
- اطلس گیتا شناسی استان های ایران (۱۳۹۳)، تهران موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتا شناسی.
- بشارتی، سیما. (۱۳۹۲) "بررسی مردم شناختی پرده های دست دوز زنان در شهرستان بیرجند". پایان نامه کارشناسی ارشد نگارگری، دانشکده هنر، دانشگاه اصفهان.
- چی.سی. کوپر. (۱۳۹۶). فرهنگ مصورنماهای سنتی. ترجمه: ملیحه کرباسیان. تهران: فرهنگ.
- حسینی راد، عبدالمجید. (۱۴۰۰). مبانی هنرهای تجسمی. تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی. چاپ ششم.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت نامه دهخدا، تهران. انتشارات دانشگاه.
- سیف، (۱۳۹۶). مقدمه‌ای بر هنر سوزن‌دوزی در ایران
- منتخب صبا، (۱۳۷۹) کوه نور، نگرشی بر روند سوزن‌دوزی‌های ایران از هشت هزار سال قبل میلاد تا امروز، تهران، چاپ بهمن، شماره ۴۴
- مورفی، (۱۳۸۵)، انسان‌شناسی هنر، ترجمه: هایده عبدالحسین زاده، فصلنامه فرهنگستان هنر ف خیال ۱۷، صص ۲۰-۵۷.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

- موسوی فاطمی، اسدی و آذرباش. (۱۳۸۲). **رنگشناسی تخصصی لباس**، تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی ایران، چاپ سوم.
- هادی نیا، ضیایی و سورگی، (۱۳۹۶). **استان شناسی خراسان جنوبی**، تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی، چاپ ششم.
- هوهنه گر، آلفرد. (۱۳۸۸). **نمادها و نشانه ها**. ترجم علی صلح جو. تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
- هینیک، ناتالی. (۱۳۹۸). **جامعه شناسی هنر**. ترجمه: عبدالحسین نیک گهر. تهران: نشر آگه. چاپ هشتم.
- یاوری، (۱۳۹۱)، **نگرشی بر تحولات صنایع دستی در جهان**، تهران: نشر سوره
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۲). **انسان و سمبول هایش**، ترجمه محمد سلطانیه. تهران: نشر جامی.
- میتفورد، میراندا بورس. (۱۳۹۴). **دایره المعارف مصور نمادها و نشانه ها**. ترجمه: انصاری، بشیرپور. تهران: سایان. چاپ اول.